

Stereotipi in miti srednje Evrope skozi intertekstualnost in imagološko refleksijo

Tibor Žilka, Anna Zelenková in Krisztián Benyovszky: *Stereotypes and Myths. Intertextuality in Central European Imagological Reflections*. Berlin: Peter Lang, 2022. 166 str.

Ana Jarc

Pod Lazami 130, Vrtojba, 5290 Šempeter pri Gorici
<https://orcid.org/0000-0003-4132-9104>
jarcana96@gmail.com

Tibor Žilka in njegova študenta, Anna Zelenková in Krisztián Benyovszky, s katerima je v soavtorstvu napisal pričujočo monografijo, veljajo za dediče teorije o metatekstu, kasneje preimenovane v mednarodni izraz intertekstualnost, ki jo je do svoje smrti leta 1984 na Slovaškem razvijal Anton Popovič, najbolj znan po svojih zaslugah v prevodoslovju. Žilka je soustanovitelj literarnovednega oddelka na Univerzi Konstantina Filozofa v Nitri, napisal je veliko o postmodernizmu (*Od moderny k postmoderne*, 1997), semiotiki (*Postmoderná semiotika textu*, 2000) ter intertekstualnosti in intermedialnosti (*Od intertextuality k intermedialite*, 2015), medtem ko sta se Zelenková (Slovanski inštitut Akademije znanosti Češke republike, Praga) in Benyovszky (Inštitut za madžarski jezik in literarne vede, Nitra) uveljavila na področju komparativistike, natančneje preko imagološkega raziskovanja.¹ *Stereotypes and Myths. Intertextuality in Central European Imagological Reflections* je produkt njihovega raziskovanja, ki pokriva področji intertekstualnosti in imagologije, pri analizi umetniških del pa se ne omejuje npr. samo na literarno analizo, ampak je intermedialen. Preko vrednotenja stereotipov in mitov – v literaturi, filmu, gledališču itd. – ki so nastali predvsem v času vzpenjajočega se nacionalizma v 19. stoletju, monografija opazuje nastalo identiteto srednjeevropskih narodov (predvsem Slovakov, a tudi Čehov in Madžarov), ki so jo sooblikovala tuja ljudstva.

Uvod je namenjen seznanitvi stroke z zgodovino raziskovanja omenjenih področij na Slovaškem, povezanih predvsem z delovanjem

¹ Anna Zelenková je objavljala tudi v slovenskih znanstvenih revijah, npr. v *Primerjalni književnosti* (»Češko-slovaški literarni odnosi v 30. in 40. letih 19. stoletja: Tyl in češko-slovaška vzajemnost«), *Slavia Centralis* (»Slovanska filologija v dialogu med Matijem Murkom in Jiřijem Polívko«) in *Ars & humanitas* (»Slovanski miti o Evropi kot oblika dialoga z Zahodom«).

šole v Nitri. Ta je imela tesne stike z moskovsko-tartujsko semiotško šolo, ki jo je vodil Jurij Lotman, k nadaljnjemu razvoju sta prispevala František Miko in Anton Popovič, mentoriranec Franka Wollmana iz Praškega lingvističnega krožka. Povzetek zgodovine slovaškega raziskovanja semiotike, kasneje intertekstualnosti, intermedialnosti in imagologije se zaključi z idejno zasnovano monografije – skozi stereotipe in mite, te predstave drugosti, ne izluščiti lastno identiteto (identiteto naroda), a pridobiti orodje za boljše razumevanje le-te, vzpostaviti dialog med »mano« in »drugim« preko analize, ki sega čez več kulturnih sistemov. Monografija se nato razdeli na sedem poglavij, posvečenih različnim intertekstualnim raziskavam – filmski adaptaciji literarnega dela, odnosu do drugega na primeru Slovakov in Madžarov ter Slovakov in Čehov preko toposa »drotarja«, slovanskim mitom v kontekstu vzhodno-zahodnih študij, Faustovemu mitu ter njegovi intertekstualnosti v 19. stoletju slovaške in češke literature ter etničnim stereotipom srednje Evrope v popularni kulturi.

Prvo poglavje se ukvarja z intermedialnostjo, in sicer na primeru filmske adaptacije literarnega dela. V grobem nastanek novega dela delijo po principu produkcije in reprodukcije; je izdelek izviren, ima s tem večjo umetniško moč ali gre za estetsko manjvredno reprodukcijo? V odnosu do izvirnika oz. t. i. predteksta nato prepoznavajo v filmskih adaptacijah naslednje oblike produkcije: eliminacijo (npr. odstranitev določenih likov, ki nastopajo v predtekstu, a se režiser odloči, da niso potrebni), adicijo (dodatni dogodki, elementi, ki jih v predlogi ni), kontaminacijo (nov tekst je narejen iz več tekstov; npr. spojitev več likov v en lik) in substitucijo (spremenjena imena, lokacije itd.).

Imagološka analiza se prične z opazovanjem odnosa med našim in tujim na primeru Slovakov in Madžarov. Zaradi madžarskega zavojevanja imajo Slovaki in Madžari veliko skupnega, celo avtorje, ki jih oboji smatrajo kot pomembne za svoj narod (npr. Matej Bel, Ján Sambucus). Diferenciacija se začne v 19. stoletju, ključen moment je kodifikacija slovaškega jezika, zasluga jezikoslovca in nacionalista Ľudovíta Štúra; predvsem percepcija madžarskega v slovaški literaturi postane negativna in ostane takšna vse do 2. svetovne vojne. Madžari so navadno satirični liki, okrašeni z brki (simbol divjosti in krutosti), ki s svojo aristokratsko držo predstavljajo protipol poštenemu slovaškemu kmetu, pozitivnosti se lahko približajo z ženskimi liki. Zanimiv je tudi topografski moment – gore predstavljajo neokrtno slovaško naravo, nižine pa so označevalec za Madžare, pri čemer so gore izrazito pozitivne, nižine pa povezane z umazaniam mestom in pokvarjeno civilizacijo. Madžari so v slovaški literaturi tuj element, obratno pa ni

vedno tako – Madžari Slovake včasih jemljejo kot prebivalce svojega ozemlja. Slovaški liki v madžarski literaturi so lahko komični (a ne satirični), nepokvarjeni, tragični pripadniki nesrečne rase; percepcija je včasih pokroviteljska, a ne negativna.

Sledi poglavje o odnosu do drugega med Slovaki in Čehi oz. predvsem odnos do slovaškega drotarja. Topos drotarja prevladuje v čeških literarnih delih kot predstavnik slovaškega ljudstva z romantičnimi prvimi – krošnjar nizko na socialni lestvici, obubožan in navadno odvisen od alkohola, ki kljub vsemu še vedno ohranja narodno zavednost in s tem moralno zmago. Populariziran je bil s pomočjo prve češke ljudske opere *Dráteník* skladatelja Františka Škroupa, zaradi katere se je zasidral v češko zavest kot predstavnik zatiranega mlajšega brata, pomemben motiv za kasnejše napore, da bi sestavili skupno državo. Veliko vlogo je imel tudi Josef K. Tyl, urednik revije *Květy*, v kateri je pogosto objavljaval slovaške avtorje in s tem večal njihovo prisotnost v čeških krogih. Lik drotarja je kljub nekaterim negativnim lastnostim vedno pozitiven predstavnik plebejske nacije. Njegovo eksotično drugost so nato izkoristila tudi druga ljudstva, npr. Rilke s pesmijo *Der kleine »Dráteník«*.

Sledi pregled slovanskih mitov skozi perspektivno vzhodno-zahodnih študij – pred 18. stoletjem se zahod ni preveč zanimal za vzhod, z evropeizacijo Rusije pa se prebudi novo razumevanje Evrope kot jezikovno in etnično raznolike; to pomeni tudi začetek nacionalnih mitov. Karel Krejčí je nastale mite razdelil na tri vrste percepcije slovanskih vrednot na zahodu: 1) občudovanje francoskih enciklopedistov, Voltaira in Katarine Velike ter ruskega demokratičnega ideala; 2) diametralno nasproten mit anti-monarhistov, ki občudujejo poljsko plemstvo zaradi zavračanja ruskega ideala; 3) najbolj razširjen mit je populariziral J. G. Herder, ki je izpostavil, da so Slovani kot golobice in imajo kot taki dobre preddispozicije za vodilni položaj. Omenjeno je tudi rojstvo političnega mita, ki ga je začel že omenjeni Štúr; postavljal je ostro zarez med Vzhodom in Zahodom. Medtem ko je prvi poduhovljen, naklonjen krščanstvu, je drugi materialističen, ponudil je celo vrsto podobnih binarizmov, s katerimi je ustvarjal nenaklonjenost zahodu.

Naslednji dve poglavji sta namenjeni mitu Fausta – medtem ko je prvo namenjeno teoretičnemu uvodu in pregledu faustovskih tem v različnih tekstih, se drugo osredotoča na teksta, ki ju interpretira. Avtorji ugotavljajo, kateri so osrednji motivi in teme iz mita o Faustu, ki jih je mogoče najti v slovaški literaturi; vedno znova se pojavlja motiv dogovora s hudičem, medtem ko so vsi drugi motivi (smrt Fausta ali Margarete, večna mladost, želja po znanju) arbitrarni. Sledi analiza dveh del, ki sta zaradi svoje intertekstualnosti posebej zanimivi za

analizo: *Faustiáda* (1864) Slovaka Jonáša Záborskýja, in *Doktor Faust* (1844) Čeha Šebestiána Hněvkovskýja. Obe pesnitvi sta ironični in izpostavljata socialne in politične probleme, ki jih vpenjata v mrežo intertekstualnih referenc domače in svetovne literature.

V zadnjem delu monografije so raziskani etnični stereotipi osrednje Evrope v popularni literaturi – gre za predstave, ki jih ima tuja nacija o drugi naciji, ki jo malo ali sploh ne pozna. Analizirani so češki liki iz romana Arthurja Conana Doylea *Škandal na Češkem* (1891), Slovaki v *Drakuli* (1897) Brama Stokerja in Madžari v *Umoru na Orient Ekspresu* (1934) Agathe Christie. Doyle naslika Čeha kot protipol uglajenemu in pozitivnemu liku Britanca; barvitost njegove obleke je povezana z ekso-tičnim, barve kot nekaj nerafiniranega in neokusnega, ki podarjajo divjost in neciviliziranost. V *Drakuli* so Slovaki sluge zlobnega grofa Drakule. Opisani so kot barbarski pastirji – stereotip o Slovakah kot o ljudstvu pastirjev je bil samopromoviran v 19. stoletju kot narodnograditeljski simbol in je ostal znan po tem po svetu. Čeprav Transilvanija ni povezana s Slovaško, so Slovaki močno povezani z gorami; ker so gore povezane tudi z vampirji, je Stoker to nacijo povezal z vampirji. Slovake tudi obleče v napačne obleke, ironično – madžarske. *Umor na Orient Ekspresu* se dogaja v Jugoslaviji med Brodom in Vinkovci, na lokaciji, o kateri ima Christie stereotipne predstave o divjosti, barbarskosti in nevarnosti, lik Madžara pa je tipiziran aristokrat z brki in divjim temperamentom.

Stereotypes and Myths. Intertextuality in Central European Imagological Reflections predstavlja zanimivo branje raziskovanja predstav o nekem narodu, ki so nastale v specifičnem času in pomembno vplivale na percepcijo nacije – in ki vztrajajo še danes. Izvirna je v svojem povezovanju intertekstualnosti, intermedialnosti in imagologije, s katerimi uspe vzpostaviti oddaljeno opazovanje stoletja starih stereotipov in mitov ter s temi orodji z njimi vzpostavi sodoben dialog.

1.19 Recenzija / Review

UDK 82.091

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v46.i3.11>